

Vývoj česko-německých vztahů v Československu od nástupu Hitlera k moci do anšlusu Rakouska (leden 1933–březen 1938)

Uchopení moci Adolfem Hitlerem a nastolení totalitního režimu v Německu v roce 1933 znamená významnou cézuru nejen meziválečného evropského vývoje, ale i česko-německého vztahu a přispělo k nárůstu nacionální psychózy u značné části německého obyvatelstva. V říjnu 1933 se etablovala Sudetoněmecká vlastenecká fronta (Sudetendeutsche Heimatfront) pod vedením Konrada Henleina, která se záhy stala nejvýznamnější politickou silou uvnitř německé menšiny v Československu. Henlein se po první světové válce zapojil do německého tělocvičného spolku Deutscher Turnverband (DTV), který však sloužil i jako prostor k šíření německých nacionálních ideí, a stal se zde uznávaným cvičitelem a funkcionářem. V první polovině 20. let se seznámil s okruhem ideových stoupců spannismu, kteří se soustředili do spolku nazvaného Svaz kamarádů (Kameradschaftsbund – KB). Jeho členská základna se rekrutovala zejména z okruhu sympatizantů politických teorií rakouského ekonomy a filozofa Othmara Spanna, propagátora stavovského státu, tvořeného vyššími a nižšími hospodářskými stavy a vedeného duchovní elitou.¹ Spannovy politické vize směřovaly k obnově univerzální katolické středověké říše a prostřednictvím návratu k těmto předindustriálním poměrům měl být také dosažen konec třídního boje. Tyto společenské teorie měly řadu shodných rysů s fašistickým systémem v Itálii a staly se inspirací i pro další autoritativní hnutí v Evropě. Členové Svazu kamarádů se považovali za duchovní předvoj, který bude určovat osudy německé minority. Svaz kamarádů chtěl získat vliv v nejrůznějších sudetoněmeckých organizacích a tímto způsobem převzít rozhodující vliv na německou menšinu v ČSR. Elitářský charakter spolku dokumentuje fakt, že Kameradschaftsbund měl i v době svého největšího rozmachu jen několik set členů. Převážná většina z nich žila v Československu, menší část v Německu a v Rakousku. Podstatnou součástí členské základny byli rovněž předváleční členové nacionálního mládežnického uskupení Wandervogel. Toto sociální hnutí představovalo romantický styl, oslavující návrat k přírodě a ideálům života v pospolitosti. Původně se soustředilo na řešení problémů tehdejší mládeže. Charakteristickým rysem bylo také pěstování mužského kamarádství, což vedlo k tomu, že část členů spolku projevovala homosexuální sklony. Tento moment se stal později i nástrojem vnitrostranického boje uvnitř Henleinova hnutí mezi pronacistickou skupinou a mezi přívrženci spannovců.

V červenci 1933 zorganizovali Henleinovi příznivci úspěšný slet v Žatci a od té doby začal jeho vliv mezi německým obyvatelstvem stoupat. Nejprve vzniká Sudetendeutsche Heimatfront (SHF), Sudetoněmecká vlastenecká fronta jako politické hnutí pod Henleinovým vedením. V programu se stavěla za požadavek překonání stranické roztržičnosti na sudetoněmecké politické scéně ve

prospěch vytvoření národního společenství pod jednotným vedením, zajištění zájmů jednotlivých sociálních vrstev prostřednictvím stavovského členění společnosti a verbálně deklarovala loajalitu vůči československému státu.² Programové elementy současně obsahovaly rysy antiindividualismu, antimarxismu, antiliberalismu a antikapitalismu. Program zároveň deklaroval vůli po překonání stranického, politického i sociálního rozdělení německého obyvatelstva ve prospěch vytvoření nadstranického národního společenství. Henlein ve svých vystoupeních verbálně odmítal pěstování vlastních stranických zájmů a prosazoval upřednostnění zájmů národního celku nad potřebou jednotlivých stavovských a zájmových skupin.

Z organizačního hlediska měl pro úspěšný chod hnutí klíčový význam ústřední sekretariát, který měl sídlo v Praze a v Chebu. Sudetoněmecká vlastenecká fronta dokázala sdružit příslušníky různých sociálních vrstev i zastánce různých ideových orientací, včetně bývalých stoupců aktivistických stran. K jejímu velkému úspěchu přispěla skutečnost, že v této době vystoupila do popředí také sudetoněmecká identita jako element, na jehož základě mohlo dojít k politickému sjednocení německé minority v Československu. Na základě příslušnosti k jednotnému sudetoněmeckému politickému hnutí mělo dojít k překonání všech politických a sociálních rozdílů a k vytvoření národního společenství (Volksgemeinschaft), jež neslo antidemokratické rysy, spočívající v opuštění politické a názorové plurality a zavádění násilné unifikace všech oblastí společenského života, které se plně rozvinulo po mnichovské dohodě v roce 1938.

Na eskalující situaci se snažila reagovat i československá vláda. Nástupu antidemokratických trendů mělo mj. zabránit zavádění tzv. zmocňovacího zákonodárství po roce 1933, které umožnilo vládě jednak podniknout účinnější kroky k řešení ekonomických problémů a jednak účinněji postupovat vůči protistátním aktivitám. Na rozdíl od přijetí podobných legislativních opatření v Německu a Rakousku však neznamenal destrukci parlamentního systému. Československo zůstalo v meziválečné Evropě jedním z mála demokratických států, který se navíc otevřel pro přijetí německých a rakouských demokratů, prchajících před perzekucí ve svých zemích. S nacistickým uchopením moci narůstá také nedůvěra vůči německému obyvatelstvu, s čímž souvisí i zřízení většího počtu policejních stanic v pohraničních oblastech.

Hlavní praktický význam měl pro Henleina kontakt s německým agrárem Franzem Spinou. Agráři zachránili SHF před hrozícím zákazem ze strany vlády. Na shromáždění stranických stoupců v České Lípě 21. října 1934 se Henlein přihlásil k loajalitě vůči československému státu a slovně zde deklaroval odmítavý postoj k fašismu a nacismu.³ Tím se podařilo získat pro podporu SHF další německé vrstvy.

1 K činnosti Kameradschaftsbundu nejnověji L. WEICHSELBAUMER, Walter Brand (1907–1980). Ein sudetendeutscher Politiker im Spannungsfeld zwischen Autonomie und Anschluss. Quellen und Studien zur Geschichte und Kultur der Sudetendeutschen, Band 3, München 2008.

2 J. KUČERA, Ch. BOYER, Alte Argumente im neuen Licht. (Im Rahmen der wissenschaftlichen Diskussion „Die Sudetendeutsche Heimatfront /Partei/ 1933–38: zur Bestimmung ihres politisch-ideologischen Standortes“), In: Bohemia, Band 38 (1997), s. 358–368.

3 J. KRACIK, Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920–1938, Frankfurt am Main 1999.

Působivá hesla a rétorická zápolení však nemohla zakrýt problémy, s nimiž se aktivistické strany – Německá sociálnědemokratická strana dělnická, Svaz zemědělců i Německá křesťansko-sociální strana – potýkaly. Na kandidátních listinách do parlamentních voleb se objevily vesměs staré tváře, které nemohly konkurovat sebevědomým a energickým politikům Henleinova hnutí, které se v dubnu 1935 přejmenovalo na Sudetoněmeckou stranu (Sudetendeutsche Partei – SdP).⁴ Předvolební kampaň ve svém celku odrážela neschopnost těchto stran najít odpovídající recept, jak přilákat více příznivců, a tudíž i potenciálních voličů. Vítězství Sudetoněmecké strany pod Henleinovým vedením v parlamentních volbách v květnu 1935 je jedním ze zásadních momentů česko-německého vztahu po první světové válce, jenž ovlivnil jeho další vývoj a směřování k mnichovské katastrofě roku 1938. Popularita SdP byla bezpochyby ovlivněna mnoha faktory, mezi nejdůležitější patřila všeobecná únava ze stávajících politických stran, reakce na problematiku sociální podmínky v německém pohraničí, či fascinace vývojem v sousedním Německu.

Edvard Beneš se – nejprve jako ministr zahraničních věcí a poté jako prezident republiky – pokoušel vytvořit protiváhu silící moci Hitlerova Německa a snažil se zajistit mezinárodní pozici jak prostřednictvím spolupráce se středoevropskými státy, tak i svými aktivitami na půdě Společnosti národů, kde zůstal – bohužel stále osamocenějším – stoupencem myšlenky kolektivní bezpečnosti. Ruku v ruce se svým ministrem zahraničí Kamilem Kroftou podpořil několik iniciativ, směřujících v prvním plánu k zastavení rozpínání mocného německého souseda. Bylo tomu tak v případě projektu tzv. Východního Locarna z jara 1934, který se pokoušel propojit bezpečnostní prvky v západní i východní části kontinentu a současně připoutat na stranu sil hájících daný řád i sovětské Rusko.⁵ Obdobně i projekt Dunajského paktu z přelomu let 1935–1936 měl zase za účasti Itálie posílit samostatnost Rakouska proti možnému anšlusu ze strany Německa.⁶

Východní Locarno se kvůli odporu Německa a Polska sice nerealizovalo, nicméně Československo spojilo své úsilí s dalším pro něj nepochybně významným smluvním aktem, když na jaře 1935 následovalo příkladu Francie, a dva týdny po podpisu spojeneckého paktu mezi Francií a Sovětským svazem k této alianci připojila podpis i ČSR, byť byly smluvní závazky SSSR vůči Československu vázány na pomoc Francie.⁷ Tento krok sice podpořil v krátkodobé perspektivě mezinárodní pozici Československa v situaci poznamenané zahájeným otevřeným zbrojením Německa a podstatným rozšířením jeho branné

4 K detailnějšímu přehledu k vývoji sudetoněmecké strany srv. P. MAREK, Sudetoněmecká strana, in: Politické strany I. (1861–1938). Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu, J. Malíř – P. Marek (eds.), Brno 2005, s. 893–912.

5 Srov. R. KVAČEK, Jednání o Východní Pakt v letech 1934–1935, Acta Universitatis Carolinae, Phil-Hist 1966, č. 3, s. 5–47; O. KEN, Collective security or Isolation? Soviet Foreign Policy and Poland, 1930–1935, St. Petersburg 1997.

6 J. DEJMEK, Edvard Beneš, Československo a Mnichov: reality a mýty okolo osudového rozhodování z konce září 1938, in: Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě, c. d., s. 16.

7 Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů, díl III, Praha 1980, dok. č. 65, s. 123–126.

moci, nicméně se stal později dobrým terčem pro německou a také polskou propagandu, účelově poukazující na pronikání sovětského vlivu prostřednictvím Československa do střední Evropy.

Československo se půl roku nato otevřeně postavilo proti agresím evropských totalitních velmocí, když se československý prezident jako předseda Shromáždění Společnosti národů aktivně zasadil, aby po italském útoku na Habeš (dnešní Etiopie) mezinárodní společenství přijalo ekonomické a finanční sankce proti agresorovi.⁸

Obranné aktivity, rozvíjené v tomto období, ať už se jednalo o modernizaci československé armády, zejména v oblasti obrněné techniky, či o výstavbu systému pohraničních opevnění, se ukázaly tváří v tvář dalším agresivním krokům nacistického Německa jako plně opodstatněné. 7. března 1936 německé jednotky vstoupily do demilitarizovaného Porýní a současně Hitler ohlásil konec locarnské bezpečnostní soustavy. Francie sice z mnoha důvodů, mezi nimiž vynikal tlak politiky britské (a také pocit vlastní vojenské nedostatečnosti), ozbrojeně nereagovala, Beneš však ani v následujícím období nevynechal žádnou příležitost, aby mezinárodní postavení republiky (samozřejmě značně postižené důsledky Hitlerovy akce) i nadále co nejtěsněji provázal s Francií a jejími potenciálními spojenci. Typickým příkladem byla snaha československých diplomatů účastnit se jednání o novém bezpečnostním systému na Západě, který chtěli rozšířit i do střední Evropy.

Další změny se měly týkat Malé dohody, spojeneckého svazku československo-jugoslávsko-rumunského. V září 1936 prezident ČSR navrhl projekt univerzálního paktu Malé dohody, který ji měl proměnit v alianci proti jakémukoliv nepříteli – tedy především proti nacistickému Německu, obdobně pak ministr Krofta podporoval plán jednotného paktu celé Malé dohody s Francií.⁹ Prakticky žádný z těchto projektů se z různých důvodů nerealizoval a francouzská zahraniční politika se plíživě dostávala v období let 1936–1937 do vleku politiky britské, v níž se přitom prosazovaly zřetelně rysy politiky appeasementu. Ale třebaže i další iniciativy pražské politiky, mj. snaha o nápravu napjatých vztahů s Polskem či další zpevnění malodohodových svazků, skončily neúspěchem, základní vazba československé zahraniční politiky na spolupráci s demokratickou Francií se zdála ještě na přelomu let 1937–1938 neotřesená.¹⁰ To se projevilo při návštěvě francouzského ministra zahraničí Yvona Delbosa v Praze, i když Kroftova souhrnná zpráva o ní z 18. prosince 1937 byla snad až příliš optimistická, když hovořila mj. o tom, že „Anglie nezamýšlí dát volnou ruku Německu ve střední Evropě, ale přála by si, abychom uspokojením své německé menšiny vzali Němcům záminku ke kampaním proti nám“.¹¹ Opak byl však pravdou: jak ukazují výsledky návštěvy lorda – strážce pečeti Halifaxe v Německu v listopadu 1937, pozdější šéf britské diplomacie Hitlerovi předsta-

8 R. KVAČEK, Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933–1937, Praha 1966, kap. 8.

9 J. DEJMEK, Historik v čele diplomacie Kamil Krofta. Studie z dějin československé zahraniční politiky 1936–1938, Praha 1997, kap. 2 a 3.

10 J. DEJMEK, Edvard Beneš, Československo a Mnichov..., c. d., s. 18.

11 Československá zahraniční politika v roce 1937. Dokumenty československé zahraniční politiky, ed. J. Dejmek, sv. A/19/2, Praha 2008, dok. č. 559, s. 488.

vil plán, podle kterého Velká Británie není bezpodmínečně zainteresována na současném statu quo ve střední Evropě, co se týká Gdaňsku, Rakouska a Československa. Jediné, čemu se chtěl Londýn vyhnout, byly situace, které by mohly způsobit potíže. Jestliže se tedy najde ve sporných otázkách „rozumné řešení“, Britové je rozhodně nebudou blokovat.¹²

Po volebním úspěchu Sudetoněmecké strany se diskuse o česko-německém vztahu dále zintenzivnila. V československém parlamentu bylo zastoupeno 44 poslanců SdP a pouze 22 reprezentantů německých demokratických stran, hlásících se k ideji česko-německé politické spolupráce a vzájemného dialogu obou etnik – tedy německé sociální demokracie (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei – DSAP), Německé křesťansko-sociální strany (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei – DCV) a Svazu zemědělců (Bund der Landwirte – BdL). V souvislosti s razantním vstupem SdP na politickou scénu se počet členů strany ztrojnásobil. Aktivistický proud se pokusil čelit Henleinovým snahám vznikem koncepce tzv. novoaktivismu („Jungaktivismus“).¹³ Dne 26. dubna 1936 vystoupili na různých místech tři poslanci aktivistických stran – agrárník Gustav Hacker, křesťanský sociál Hans Schütz a sociální demokrat Wenzel Jaksch s projevy, v nichž nově formulovali program německého aktivismu.

Představitelé německého novoaktivismu jsou zároveň zajímavými příklady kontinuálně pokračujících politických kariér i v poválečné době za jiných společenských podmínek. Gustav Hacker se od mládí angažoval ve Svazu zemědělců, který reprezentoval zájmy německých rolníků. Po neúspěchu BdL v parlamentních volbách v roce 1935 se stal místo F. Spiny předsedou strany. Zpočátku navazoval na aktivistickou linii předchozího vedení, ale současně hledal cesty k užší spolupráci s Henleinovou SdP. Po připojení Rakouska k Německu Hacker na samostatný postup zcela rezignoval a převedl BdL do Sudetoněmecké strany. Po mnichovské dohodě se stal členem NSDAP.¹⁴

Hans Schütz se již od svého mládí plně angažoval v křesťanském odborovém hnutí. Současně se věnoval i práci v katolických spolcích pro mládež a v letech 1920–1925 se stal místopředsedou spolku Reichsbund der deutschen

12 J. DEJMEK, *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*, Praha 2003, s. 334.

13 Pojem novoaktivismu se ale neobjevil až v roce 1936. Již v rámci předvolební kampaně před zemskými volbami v prosinci 1928 použili tento termín představitelé německé strany Deutsche Arbeits Wirtschafts Gemeinschaft (DAWG), orientující se na podporu zájmů průmyslníků. Zde bylo míněno důslednější hájení německých národních zájmů, ale aniž by byla zásadně odmítána vládní spolupráce. Pojmem „novoaktivismus“ se chtěli představitelé DAWG oddělit od německého aktivismu, jehož reprezentanty byli tehdy ministři Franz Spina (za německé agrárníky) a Robert Mayr-Harting (za německé křesťanské sociály). Termín se odvozoval podle pozdějších tvrzení také z reakce na podobný vývoj v českém politickém táboře v roce 1890, kdy v souvislosti s projednáváním punktací převzali politickou iniciativu mladočeši, kteří byli v otázce obhajoby národních zájmů mnohem méně kompromisní. Cíle novoaktivistů nebyly vyjádřeny v žádném oficiálním dokumentu a objevovaly se pouze v projevech jednotlivých politiků. (In: *Sudetendeutsches Archiv*, F 152, Staatsminister a.D. Hans Schütz-Politische und parlamentarische Erfahrungen, s. 8).

14 G. Hacker za druhé světové války působil v nacistických hospodářských orgánech, mimo jiné na Ukrajině. Od 1945 byl činný také v protektorátu na ministerstvu zemědělství. Po skončení války byl zatčen a odsouzen ke čtyřem letům vězení, po propuštění odsunut do Německa, kde se angažoval ve vysídleneckých organizacích. Hacker zastával také funkci poslance hesenského zemského sněmu a v letech 1955–1967 byl rovněž hesenským ministrem zemědělství.

katholischen Jugend. Záhy se stal i členem vedení DCV, kde patřil k oporám aktivistického křídla. V letech 1935–38 byl za DCV poslancem parlamentu. Po rozpuštění strany v roce 1938 vstoupil do SdP, kde ale kritizoval Henleinovy snahy o sjednocení sudetoněmeckého odborového hnutí.¹⁵

Významnou roli hrál při utváření novoaktivistického konceptu sociálně demokratický politik Wenzel Jaksch. Po vzniku Československa se zapojil do činnosti německé sociální demokracie, v roce 1924 se stal členem vedení a současně byl redaktorem jejího listu Sozialdemokrat, který vycházel v Praze. Věnoval se žurnalistice. Od roku 1929 byl také poslancem. Mnohem více než vedení strany v čele s Ludwigem Czechem, tvořené zejména staršími funkcionářskými kádry, zdůrazňoval Jaksch potřebu hájit mnohem důsledněji národnostní než sociální požadavky. Ve druhé polovině 30. let inicioval diskuse o změně stranického programu s cílem oslovit širší voličský elektorát než pouze dělníky a získat do řad sociální demokracie ve větší míře i střední vrstvy, které tvořily z velké části voličskou oporu Sudetoněmecké strany. Nepříznivý trend úbytku voličské podpory na úkor SdP se však pročeskoslovenskému proudu německé politiky již nepodařilo zvrátit.

Podle názoru německého historika Martina Bachsteina se v případě novoaktivismu jednalo o novou formu aktivistické politiky, která měla být prováděna „mladými silami“ a měla se jasně a zřetelně odlišit od starých aktivistických koncepcí, které utrpěly zdrcující porážku v parlamentních volbách v roce 1935.¹⁶ Mělo dojít k částečné výměně politických elit uvnitř jednotlivých stran, ovšem tak, aby nedošlo k jejich rozštěpení. Tím chtěli reagovat na převahu mladých politiků SdP, kteří působili vedle starších vůdců zbylých stran mnohem pružněji a energičtěji. Ve svých vystoupeních v duchu předchozího pojetí aktivismu znovu potvrdili němečtí politici svou příslušnost k československému státu a věrnost jeho demokratickému zřízení. Kritika ze strany německých demokratických politiků mířila zejména proti preferování českých firem a zaměstnanců (zejména státních úředníků) v pohraničních územích na úkor Němců. Kriticky se stavěli také vůči podpoře hraničářských spolků. Vzhledem k trvající nezaměstnanosti byly tyto skutečnosti ve druhé polovině 30. let zdrojem vzrůstající protičeské nálady a toho, že „Němci stále více vzhlíželi k Říši“.¹⁷ Velké výhrady vznášeli němečtí aktivisté také vůči zřizování českých menšinových škol v pohraničí a současně požadovali povolení navýšení počtu německých školských zařízení. Nespokojenost německých aktivistů se však nedotýkala základních směrnic československé menšinové

15 H. Schütz pak v letech 1941–1945 sloužil v německé armádě a na konci války padl do amerického zajetí. V roce 1946 založil v Mnichově sudetoněmecký katolický spolek Ackermann Gemeinde. V letech 1949–1962 byl za CSU poslancem německého Spolkového sněmu. V tomto období se podílel na vypracování řady návrhů sociálních zákonů. V letech 1964–1966 zastával funkci bavorského ministra práce a sociálních věcí. V poválečném období vystupoval na různých diskusních fórech jako rozhodný obhájce aktivismu, v němž viděl jedinou možnou cestu k řešení česko-německého vztahu.

16 M. K. BACHSTEIN, *Wenzel Jaksch und die Sudetendeutsche Sozialdemokratie*, München-Wien 1974, s. 101.

17 F. SEIBT, *Německo a Češi*, Praha 1996, s. 324.

politiky, jak je formulovala československá ústava, a pohybovali se tak stále v rámci narysovaném stávajícím právním pořádkem.¹⁸

Němečtí demokraté totiž ve svých požadavcích odmítali jakoukoli formu národnostní autonomie, kterou pokládali v daných politických podmínkách za nerealizovatelnou. Novoaktivistům poskytla výraznou podporu rovněž vedoucí politická reprezentace státu, včetně prezidenta Beneše a ministra zahraničí Krofty. Vedle toho se do kontaktů zapojili rovněž české intelektuální kruhy, včetně médií. Vývoji sudetoněmeckého problému se pokoušel dát pozitivní impuls prezident, který v srpnu 1936 vystoupil se svými představami v rámci projevu v Liberci, uskutečněného u příležitosti jeho cesty po severních Čechách. V něm naznačil, že cestu k řešení vidí v decentralizaci veřejné správy, spojené s účelným hospodářským a administrativním regionalismem. Zároveň plédoval pro zohlednění německých požadavků v důležitých ministerských resortech. Odmítl v něm však řešení česko-německého vztahu prostřednictvím teritoriální autonomie a federativních snah a „tendencí, které by vycházely z uplatnění zásad fašistických, totalitních, nebo komunistických“.¹⁹

Během dvou jarních cest na jižní Moravu mluvil ve svých projevech o nutnosti pozitivních vzájemných vztahů. Současně zdůraznil, že z hlediska mezinárodního práva jsou národnostní otázky pro všechny státy bez výjimky vnitropolitickou otázkou. Vystoupení novoaktivistů přitom přišlo ve velmi vhodné chvíli, protože SdP prožívala vnitrostranickou krizi v důsledku otevřeného konfliktu zastánců otevřeně nacionálně socialistické orientace a stoupců okruhu členů Kameradschaftsbundu (KB), respektive jeho „spannického“ křídla.²⁰ Mezi skupinami však panovaly spory delší dobu, protože členům bývalé Deutsche National-sozialistische Arbeiterpartei (DNSAP) vadil výrazný vliv, který spannovský okruh získal. Politický kurs zástupců KB byl neslučitelný se záměry stoupců nacismu. Ti hovořili o infiltraci katolických myšlenek do národního programu a s takovou linií se odmítali ztotožnit již v raných dobách existence Henleinova hnutí, ještě před parlamentními volbami roku 1935.²¹ Soupeření mezi oběma skupinami však nelze redukovat jen na ideové protiklady, ale v jejich konfliktu šlo zejména o získání rozhodujícího mocenského vlivu uvnitř strany. V říjnu 1936 byl Walter Brand obžalován z braní úplatků a homosexuality, byl odsunut z vedení SdP a nucen odjet do Velké Británie, kde působil jako zahraniční zpravodaj listu Die Zeit. V osobě W. Branda byl také poražen směr Kameradschaftsbundu a zvítězil radikální okruh bývalých nacionálních socialistů. Ze sporu nejvíce mocensky vyzískal poslanec Karl Hermann Frank, který se ujal zprostředkovatelské role ke zmírnění napětí mezi oběma tábory.²² Ve vedení Henleinovy strany tedy

18 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), f. Edvard Beneš I., sign. R133 B, Menšiny 1917–1938, kart. 73.

19 Národnostní obzor VII, sešit I, září 1936, s. 55.

20 O. NOVÁK, Henleinovci proti Československu, Praha 1987, s. 109–110.

21 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), Berlín, R 73 927, zpráva vyslance W. Kocha o náladách uvnitř Sudetendeutsche Heimatfront ze 14. 6. 1934.

22 R. KÜPPER, Karl Hermann Frank (1898–1946). Politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten, München 2010, s. 78.

byla výrazně posílena role radikálních nacistů. Tím se ukázalo, že zastánci nacistické orientace Sudetoněmecké strany v třetí říši, především v rámci Sicherheitsdienstu (SD), jsou mnohem vlivnější a mocnější než příznivci spannovského okruhu.

Do dění v otázkách česko-německé dohody vstoupil poté aktivně zejména ministerský předseda agrárník Milan Hodža, který hovořil o způsobech řešení menšinové problematiky v debatě rozpočtového výboru 10. listopadu 1936, kde napadl politický kurs SdP a naopak vysoce ocenil německý aktivismus. V reakci na tento Hodžův projev se ozvali němečtí novoaktivističtí politici. Pro další společné vystoupení znovu zvolili Peroutkovu revue Přítomnost. Na jejích stránkách apelovali 18. listopadu 1936 na nutnost dobré vůle na české straně, aby mohlo dojít ke sblížení názorů mezi Čechy a Němci. Proto kladli velký důraz na dohodu, která by česko-německé sblížovací tendence konkretizovala do praktických výsledků. Na začátku prosince začala intenzivní kuloární jednání i mezi představiteli aktivistické politiky a SdP. Henleinova strana si sice vyhradila určitý čas na odpověď, ale jednalo se pouze o taktickou záležitost. Po několika dnech nabídku k jednání odmítl.²³

V této době však vzbudila pozornost československé strany iniciativa říšskoněmecké vlády. Ta v prosinci 1936 prostřednictvím „tajných“ rozhovorů, vedených z československé strany Benešem a Kroftou, ze strany německé pak Albrechtem Haushoferem a Maxem K. Trauttmansdorfem, navrhla Benešovi možnost uzavření paktu o neútočení s Německem. Zatímco Hitlerovi šlo o vyvázání Československa ze spojeneckých závazků s Francií a Sovětským svazem, Beneš vycházel ve svých úvahách z toho, aby smluvní dokument doplnil vazby Československa s jeho spojenci, především Západem, a aby tedy ještě více mezinárodněprávně zkomplikoval možnou agresi Německa proti republice. Z toho vyplývá, že už výchozí premisy obou stran byly v naprostém protikladu a ani následující jednání nemohla překročit – přes Benešem zpracovaný návrh dohody²⁴ – tyto výchozí limity obou stran. Ještě na počátku února 1937 byli němečtí vyjednaváci před československým vyslancem v Německu Vojtěchem Mastným ve věci přípravy smlouvy „optimističtí“, i když dnes víme, že vzhledem k Hitlerovým záměrům šlo o pouhou diplomatickou hru, zastírající skutečné záměry Německa. Paralelně s tím však probíhala vyjednávání také ve vnitropolitickém rámci. Vstřícnost české politické reprezentace byl totiž důležitý faktor, který povzbudil německé demokraty, aby zformulovali soubor zejména sociálních a ekonomických požadavků, které předložili k projednání československé vládě.

Signálem o ukončení přípravných jednání bylo Hodžovo vystoupení 24. ledna 1937 v rozhlasovém projevu s nabídkou uskutečnění německých požadavků demokratickou ústavní cestou. Poté vstoupila jednání o německých požadavcích do rozhodující fáze. Zvláštní pozornost byla věnována zlepšení hospodářské situace německých oblastí. Konkrétně mělo dojít

23 Deutsche Presse 12, č. 280, 5. 12. 1936.

24 Československá zahraniční politika v roce 1936. Dokumenty československé zahraniční politiky, sv. A/18/2, ed. J. Dejmeck, Praha 2003, Dodatek A, návrh československo-německé smlouvy z konce prosince 1936, s. 312.

k přednostnímu zaměstnávání německých dělníků a německé firmy měly vzhledem ke stále přetrvávajícím důsledkům ekonomické krize dostávat ve větší míře státní zakázky. Vláda přislíbila zvýšení materiální podpory německým kulturním a vzdělávacím institucím, aby mohly rozvíjet svou činnost.²⁵ Pozitivním posunem v řešení česko-německého problému byla zvláště otázka zvýšení počtu německých úředníků, protože tento problém byl dlouhodobě neuralgickým bodem v česko-německých vztazích. Podle statistiky, kterou si vláda nechala po uzavření dohody vypracovat, bylo totiž k 31. lednu 1938 v činné službě 298 306 státních zaměstnanců, z toho 127 674 ve státní správě a zbytek ve státních podnicích. Z nich bylo 260 729 národnosti československé a jen 29 668 národnosti německé.²⁶ Ze zveřejněných počtů tedy vyplývá, že počet německých úředníků byl vzhledem k jejich podílu na počtu obyvatelstva značně poddimenzován a činil pouze 10 %.

Aktivistické strany se snažily hlavně v jarních měsících roku 1937 čelit s velkým entuziasmem kampani SdP intenzivní propagací výsledků vládních dohod v tisku, které prezentovaly jako příležitost k zahájení hospodářské a sociální obnovy sudetských území. Ve svých vystoupeních a během řady politických manifestací připomínaly mezi kladnými výsledky například pokles nezaměstnanosti a možnosti ekonomického profitu německých firem na státních zakázkách. Současně však představitelé stran naznačovali, že dosažená dohoda je pouze začátkem zásadnějšího řešení německého problému.²⁷ Výsledky se ovšem nedostavily v takové míře, aby znamenaly zásadní změnu v dosavadních trendech. Na této skutečnosti se podílely především nedostatky na nižších úřadech, kde přetrvávaly národní stereotypy a v jejich důsledku málo vstřícný přístup k řešení německých požadavků. Proti se stavěly také české ochranné spolky v pohraničí (např. Národní jednota severočeská), které cítily ohrožení českých národních zájmů v pohraničí z důvodu zvyšování německého úředního aparátu.²⁸ Akceschopnost vládní koalice při prosazování těchto opatření oslabovala také její výrazná heterogenita, daná zastoupením různých názorových směrů od pravice k levici. Jak však sami Němci upozorňovali, problémy v realizaci dohod spočívaly kromě nacionálně uvažující byrokracie a odporu hraničářských spolků také v nedostatečné kvalifikaci a státní způsobilosti německých uchazečů.²⁹ Německé aktivistické strany současně neměly – na rozdíl od SdP, financované z Německa – dostatek materiálních prostředků na účinnou přesvědčovací kampaň mezi německou veřejností. Aktivistické strany si tak jasně uvědomovaly, že případný neúspěch dohod bude i jejich neúspěchem. Snažily se vyvarovat všech vzájemných i vnitrokoaličních konfliktů a podporovaly společný postup. Snahu o koordinaci politiky všech aktivistických stran dokumentovalo i rozhlasové vystoupení 14. května

25 Lidové noviny 45, č. 92, 20. 2. 1937.

26 AÚTGM, Praha, f. EB1., sign. R 133 B, kart. 73, Národnost státních zaměstnanců (Rozbor statistických dat).

27 M. K. BACHSTEIN, Wenzel Jaksch und die Sudetendeutsche Sozialdemokratie, c. d., s. 138.

28 D. BRANDES, Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938, München 2008, s. 26–27.

29 Národní archiv (NA), Praha, PMV, 225–1014–4, poslanec Anton Schlusche na schůzi v Opavě 23. 9. 1937.

1937, kdy Schütz jménem aktivistických stran označil za nejdůležitější pomoc účinnou sociální politiku státu.³⁰

Tento apel byl dán i tím, jakým způsobem SdP pracovala ve sféře sociální politiky. Strana získávala podporu prostřednictvím sociálních aktivit – například formou organizování podpor pro nezaměstnané a pro mládež. Henlein si byl vědom, že by vstřícnost při řešení sociálních otázek mohla znamenat i oslabení jeho mocenské pozice, a z tohoto důvodu jednoznačně negoval dohodu mezi aktivistickými stranami a zahájil nejen zahraniční, nýbrž i vnitropolitickou ofenzivu.³¹ Současně upevnila SdP svůj vliv ve velkých německých spolcích, jako byl Bund der Deutschen (Svaz Němců) a Deutscher Kulturverband (Německý kulturní svaz). Ideově se podařilo zástupcům SdP postupně ovlivnit také část německých katolických kruhů v Československu. Sympatie k Henleinově politice dávala najevo velká část duchovních mladší a střední generace, přestože se proti tomu stavěla církevní hierarchie. Vatikán však s nelibostí nesl, že se sudetoněmečtí katolíci ztotožňovali se stranou, která se hlásí k nacistické ideologii.³²

Výsledky dohod mezi vládou a německými aktivisty samozřejmě vyvolaly prakticky okamžitou reakci SdP. Henlein v projevu v Ústí nad Labem 28. února 1937 prohlásil, že vládní návrh je nedostatečným řešením celého problému. Místo toho požadoval uznání národnostních hranic ve státě a podporu požadavků, které byly v roce 1918 upřeny sudetským Němcům.³³ Henleinově vystoupení se okamžitě dostalo i podpory ze strany německého vyslanectví v Praze, když německý ambasador Ernst Eisenlohr prezentoval při jednání s premiérem Hodžou autonomistický program SdP jako umírněný a schopný posílit československý stát vnitřně i mezinárodně.³⁴ K prosazení těchto požadavků směřoval i návrh souboru zákonných opatření, které předložili poslanci SdP v dubnu 1937 k projednání do Národního shromáždění. Zprávy vatikánského nuncia v ČSR Xaveria Rittera potvrzují, že papežské kruhy kriticky vnímaly fakt, že velká část německých katolíků v ČSR nebyla v osudové situaci schopna čelit nacionálním tlakům.³⁵ Zastánci nacionální instrumentalizace náboženství naproti tomu argumentovali, že se stali součástí nacionální revoluce německého národa, kterou nyní prožívá celá německá národní skupina v ČSR. Podle nich bylo nutné, aby všichni němečtí věřící podporovali Henleinovo hnutí, protože se nejednalo o politické, ale široké národní hnu-

30 Volksbote 31, č. 39, 19. 5. 1937.

31 Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Archiv der Republik, Gesandtschafts- und Konsulatsarchive 1918–1938, Gesandtschaft Prag, kart. 43, Zl. 108/Pol., Praha 1. 3. 1937.

32 PAAA, Berlín, Rom-Vatikan, kart. 803, zpráva vyslance Diega van Bergena z 23. 5. 1938.

33 Tamtéž, Büro Unterstaatssekretär, R 29 927, Akten betreffend Tschechoslowakei I vom Februar bis Juli 1938.

34 R. KVAČEK, Nad Evropou zataženo, Praha 1966, s. 367.

35 Segretaria di Stato (Vaticano). Sezione per i rapporti con gli Stati. Archivio Storico. AA.EE.SS, IV. periodo (1922–39), Pos. 132 P. O., fasc. 160, zpráva nuncia Rittera o setkání s J. J. Rücklem 23. 4. 1938. Srv. též zprávu Rittera o politické situaci v Sudetech z 8. 5. 1938. Tamtéž, Pos. 144 P. O., fasc. 181.

tí.³⁶ Tyto návrhy SdP do určité míry pouze transkribovaly starší autonomní návrhy, které v nejrůznějších variantách předkládaly i další německé strany po roce 1918. Fakticky se tedy jednalo zejména o modifikace návrhů na zavedení teritoriální autonomie z doby těsně po vzniku Československa, které vypracovaly německé nacionální strany. Proti návrhům vystoupili ostře českoslovenští politici, včetně předsedy vlády Hodži, který je dokonce označil za neústavní. K zákonným předlohám SdP se vyjadřovali také českoslovenští právní odborníci. Návrhy SdP nebylo podle nich možné považovat za cestu k likvidaci národnostních sporů nebo k uplatnění ochrany národnostních menšin. Odmítavé stanovisko k těmto návrhům vyplývalo z přesvědčení, že jejich výsledkem by bylo rozkládání, a tudíž zeslabení státního organismu a otevření cest k uplatňování cizích vlivů v Československu.³⁷ Předložené národnostní uspořádání by vnesly do veřejného právního života separatistické tendence a přinesly by nárůst národních antagonismů na úkor kooperace mezi jednotlivými národnostmi v československém státě.

Návrhy národnostních zákonů Sudetoněmecké strany nebyly nakonec Národním shromážděním projednávány, protože zákonodárci SdP z nich nechtěli odstranit sporná místa, jež byla v přímém rozporu s dosavadním ústavním uspořádáním státu i systémem parlamentní demokracie. Podle zprávy německého vyslance Eisenlohra do Berlína ze 4. února 1938 však návrhy SdP splnily svůj účel v tom, že v německém obyvatelstvu zeslabily dopady z eventuálního úspěchu národnostní vládní dohody s německými aktivisty z 18. února 1937, a nepřinesly tudíž výraznější odklon voličských mas od SdP.³⁸ Nekonstruktivnost největší německé strany v ČSR by tak s velkou pravděpodobností torpédovala v této době jakoukoli národnostní dohodu a úsilí československé vlády o řešení česko-německého vztahu. Jak se ukazovalo zejména v průběhu roku 1938, SdP navíc nechtěla řešit národnostní otázku formou autonomie, ale usilovala o přičlenění pohraničních oblastí k třetí říši, ačkoli její předáci navenek verbálně deklarovali loajalitu vůči státu a tvrdili, že jejich záměry nesměřují ke změnám státní hranice.

Vedení SdP fakticky rozvíjelo politický koncept zaměřený na dalekosáhlou přeměnu ústavního pořádku. Vzhledem k taktickým záměrům však nebyl pochopitelně tento cíl formulován naplno a byl stále špičkami SdP přizpůsobován momentální politické situaci. Politika Sudetoněmecké strany se již navíc neutvářela v Československu, ale byla přímo určována z Německa. K tomu je třeba připomenout, že 5. listopadu 1937 se uskutečnila v budově říšského kancléřství v Berlíně Hitlerova tajná porada se špičkami armádního velení a ministrem zahraničních věcí, věnovaná původně otázkám surovinového zásobení zbrojního průmyslu. Německý kancléř však vedle toho v několikahodinovém expozé naznačil i program německé válečné expanze. Jako první cíle byly zmíněny Československo a Rakousko. Dodatečně byl z této porady pořízen zápis, jehož autorem byl plukovník Friedrich Hossbach. Několik týdnů po

36 Tamtéž, Pos. 132 P.O., fasc. 161, memorandum Ritterovi k náboženské situaci v Sudetech z jara 1938.

37 AÚTGM, Praha, fond Edvard Beneš I., sign. R 133 B, Menšiny 1917–1938, kart. 73.

38 PAAA, Berlín, Büro Unterstaatssekretär, R 29 927.

této poradě přišly velké personální rošády, které signalizovaly změny, k nimž hodlal Hitler přistoupit. Dne 4. února 1938 byl vyměněn německý ministr zahraničí Konstantin von Neurath za Joachima Ribbentropa, přesvědčeného zastávce nacistické ideologie. Současně se odehrála velká obměna v armádním velení, kdy byli odstraněni ti představitelé branné moci, kteří se k možné válce stavěli rezervovaně.

Představitelé SdP se nijak netajili svým obdivem k nacionálnímu socialismu: vůdce strany Henlein poslal 19. listopadu 1937 říšskému kancléři dopis, ve kterém se sice omlouval za to, že „musí zastírat své vyznávání nacionálního socialismu jako světového názoru a politického principu“, ale současně jedním dechem ujišťoval Hitlera, že „v srdci netouží po ničem tak horoucně, jako po začlenění sudetoněmeckého území, ba celé oblasti Čech, Moravy a Slezska do Říše“. Henlein zde prohlašoval, že zodpovědné vedení SdP je toho názoru, že také „sudetoněmecká otázka vstoupila do stadia, které učinilo nutným podřídit základy jeho politiky zásadnímu přezkoušení a přivést jeho budoucí politické jednání do souladu s politikou Říše a jejich faktorů“; s pohrdáním se vyslovoval o demokratických principech platných v Československu a vyhlášoval, že chce být vědomě faktorem nacionálně socialistické říšské politiky. Tento dopis, v němž Henlein přislíbil uvést politiku SdP do souladu s požadavky Říše, se stal počátkem úplného a bezvýhradného podřízení aktivit této strany záměrům německé politiky, což znamenalo plnou podporu Hitlerově expanzivní politice a plánům na likvidaci československého státu a připojení českých zemí k Německu.³⁹ Na konci roku 1937 tak bylo zřejmé, že se SdP stala přímým nástrojem nacistické politiky.

Henlein byl ale také velmi dobře využitelný v působení na zahraniční, nejlépe pak britské publikum. S velkým úspěchem se setkala zejména jeho cesta a veřejná vystoupení v Londýně v říjnu 1937, kde byl dokonce přijat i lordem Vansittarem. Dobré přijetí Henleina ze strany britské diplomacie bylo ostatně připraveno i dlouhodobým straněním sudetoněmeckým nárokům ze strany britských vyslanců v Praze, zejména Josepha Edisona.⁴⁰ Svůj propagandistický výlet na britské ostrovy proto Henlein až do května 1938 čtyřikrát zopakoval.

Příležitostí k obhajobě zmíněných principů řešení česko-německého vztahu bylo i první výročí vládního prohlášení v únoru 1938. Ministr Erwin Zajicek například vyjádřil u této příležitosti své přesvědčení, že dorozumění mezi Čechy a Němci bude uskutečněno a že se německé požadavky realizují demokratickou cestou, přičemž současně vyjádřil odmítavý vztah k fašistické diktatuře.⁴¹

Obsazení Rakouska vyvolalo v aktivistických stranách totální skepsi. Této atmosféry okamžitě využil Henlein, aby přeměnil pozici SdP v úplný politický

39 B. ČELOVSKÝ, So oder so. Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945, Ostrava 1995, s. 131; D-E. KHAN, Die deutschen Staatsgrenzen. Rechthistorische Grundlagen und offene Rechtsfragen, Tübingen 2004, s. 292.

40 M. CORNWALL, The Rise and Fall of a „Special Realitionship“?, Britain and Czechoslovakia 1930–1948. In: B. Brivati, H. Jones, What difference did the war make?, Leicester 1993. s. 133–134.

41 NA, Praha, PMV, 225–1015-2, schůze německých křesťanských sociálů ve Vranově nad Dyjí 20. 2. 1938.